

УДК 159.964.22

І. В. СІРИК

м. Черкаси

Irinka_x@ukr.net

ПРОЦЕС СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ, ЯКА ВИХОВУВАЛАСЬ У НЕПОВНІЙ СІМ'Ї

У статті розкрито особливості соціалізації особистості яка виховувалась в неповній сім'ї. Описано основні механізми, фази та етапи соціалізації особистості. У розкритті заявленої теми статті, зроблено акцент на первинній соціалізації особистості, яка відбувається в сім'ї. Саме первинна соціалізація особистості, здійснює вплив на подальший процес соціалізації. У сім'ї закладаються цінності, норми, правила поведінки, стереотипи, уявлення про соціальні ролі, знання, вміння, навички, що в майбутньому здійснюють вплив на спілкування людини з оточуючими та на процес соціальної адаптації. Представлено результати дослідження впливу неповної сім'ї на психічний розвиток особистості, та виникнення деструктивних тенденцій в поведінці, які перешкоджають процесу соціалізації.

Ключові слова: соціалізація, психічний розвиток, ідентифікація, деструкції, неповна сім'я.

Однією з найактуальніших проблем суспільства, залишається проблема соціалізації особистості. Психологами доведено, що процес соціалізації особистості триває впродовж всього життя людини і є невід'ємною складовою для повноцінного існування в суспільстві. Для особистості первинною ланкою соціалізації є сім'я, батьки, значущі дорослі які приймають участь у вихованні дитини. Відомо, що саме в сім'ї закладаються норми, правила, цінності, стереотипи, установки тощо. Саме процес первинної соціалізації є підґрунтям подальшого процесу соціалізації особистості. На сучасному етапі розвитку українського суспільства, згідно статистичних даних спостерігається тенденція до збільшення кількості неповних сімей. Сім'я може бути неповною за різних причин, розлучення батьків, смерть одного з батьків, виховання дитини матір'ю-одиначкою або батьком. Безумовно виховання дитини в умовах неповної сім'ї відрізняється від виховання дитини в повній сім'ї і впливає на психічний розвиток особистості та на процес соціалізації. Тому перед психологами, соціальними працівниками постає задача допомоги батькам, та значущим дорослим, які приймають участь у вихованні дитини у забезпеченні оптимальних умов соціалізації особистості.

Проблема особистісного становлення особистості в неповній сім'ї завжди привертала увагу психологів. Дослідженням особистісного становлення дитини у неповній сім'ї займалися такі науковці: І. В. Доброгаєва, П. Ф. Лесгафт, З. Матейчек, А. Прихожан, Т. М. Титаренко, Г. Фігдор та інші. Вчені зробили акцент, що виховання дитини в неповній сім'ї, особливо у ранньому віці негативно впливає на її психічний розвиток і

може обумовлювати виникнення деструктивних тенденцій психіки. Деструктивні прояви в поведінці виявляються у руйнуванні взаємовідносин з оточуючими і перешкоджають процесу соціалізації особистості. Представниками системного підходу до розуміння особистості та її становлення є дослідники: Г. Балл, З. Карпенко, С. Максименко, А. Фурман, Н. Чепелева та інші. Науковці зосередили увагу на принципі системності розвитку, зовнішнього і внутрішнього (індивідуального і соціального) в особистості. Згідно їх концепцій людина є біологічною істотою і окрім генетичного аспекту у її розвитку вагому роль відіграє, і соціальний компонент (соціум, соціальні відносини). Психічні функції особистості формуються в процесі її розвитку та становлення в суспільстві, шляхом засвоєння соціального досвіду. Тому в рамках розкриття теми статті у дослідженні процесу соціалізації індивіда, вагомого значення набувають погляди вищезазначених науковців у системному підході до розуміння особистості.

Мета статті полягає у розкритті особливостей процесу соціалізації особистості, яка виховувалась в неповній сім'ї.

Процес соціалізації особистості відбувається впродовж всього життя і є його невід'ємною складовою. У зв'язку із зміною оточуючого світу, життєвих обставин, подій, умов існування, особистість вимушена перебувати у постійному процесі адаптації до нових умов існування, що є актуальним в часи, які зараз переживає українське суспільство. У процесі соціалізації в людини формуються соціальні якості, знання, вміння, навички, що дає їй змогу стати дієздатним учасником соціальних відносин. Соціалізація – це

«процес входження індивіда в суспільство, активного засвоєння ним соціального досвіду, соціальних ролей, норм, цінностей, необхідних для успішної життєдіяльності в певному суспільстві» [1, 160]. Основними формами процесу соціалізації є соціальна адаптація та інтеріоризація. Соціальна адаптація полягає у взаємодії особистості із соціальним середовищем та передбачає пристосування індивіда до рольових функцій, соціальних норм, спільностей, до умов функціонування різних сфер суспільства. Процес інтеріоризації передбачає *«формування внутрішньої структури людської психіки за допомогою засвоєння соціальних норм, цінностей, ідеалів, процес переведення елементів зовнішнього середовища у внутрішнє «Я» [1, 162]. Основними сферами соціалізації особистості є діяльність, спілкування та самосвідомість. В процесі діяльності людина виражає себе як суспільний індивід, у спілкуванні відбувається поглиблене розуміння людини самої себе та інших, у сфері самосвідомості формування соціальної позиції, соціального статусу, засвоєння соціальних ролей тощо.*

В науковій літературі виділяють три основні фази процесу соціалізації особистості: перша включає засвоєння соціальних цінностей, норм, внаслідок чого людина прагне відповідати вимогам суспільства; друга фаза передбачає прагнення особистості у власній персоналізації, самоактуалізації, що дозволяє впливати на інших; третя фаза полягає в інтеграції кожної особистості в певну соціальну групу, де індивід демонструє власні властивості та можливості [1]. Для становлення особистості вагомим є збереження поступового протікання всього процесу соціалізації.

Описуючи процес соціалізації особистості необхідно зазначити соціально-психологічні механізми процесу соціалізації, це є «психологічні впливи або засоби, за допомогою яких здійснюється соціально-психологічне відображення людиною реалій соціального життя, а отже перехід зовнішніх впливів соціального оточення у внутрішні регулятори її поведінки» [1, 170]. До механізмів соціалізації відносять: навіювання, наслідування, переконання, ідентифікація, зараження, дотримання норм, стандартів поведінки, самоконтроль, конформізм, імітацію та інші. Як вже було зазначено, первинним інститутом соціалізації особистості є сім'я. Розглянемо основні механізми соціалізації в сім'ї. Завдяки процесу ідентифікації з батьками, дитина опановує різні види соціальної та статеворольової поведінки. В процесі наслідування дитина слідує досвіду своїх батьків, їхніх вчинків, манер, дій тощо. На-

слідування взаємов'язане з процесом навіювання, завдяки якому особистість несвідомо відтворює досвід, переживає почуття, емоційний стан значущих для неї об'єктів. Вагоме місце серед механізмів соціалізації відводиться конформізму, коли дитина всупереч власній думці, почуттів, погоджується зі значущими оточуючими з метою уникнення труднощів у спілкуванні з ними [1, 171]. Отже основними механізмами соціалізації особистості в сім'ї, є ідентифікація, наслідування, навіювання, конформізм.

В науковій літературі виокремлюють два основні процеси соціалізації: первинна соціалізація, яка відбувається з самого народження, вагому роль на цьому етапі відіграє сім'я; вторинна соціалізація, яка відбувається поза межами дому, в соціумі, де необхідно діяти у відповідності з новими правилами, нормами у новому середовищі. Безумовно процес соціалізації є вагомим на кожному етапі розвитку особистості. Соціалізація започатковується з самого народження, та розвивається з ранньої стадії розвитку. Саме в період від народження до шести років відбувається формування особистості індивіда і закладається початок соціалізації. На ранньому етапі розвитку особистості, вагомий вплив на особистісний розвиток дитини здійснює сім'я, батьки, значущі дорослі. До основних чинників, які визначають специфіку соціалізації в сім'ї відносять: склад сім'ї, психологічний клімат у сім'ї, особливості взаємовідносин батьків та дітей, зв'язок сім'ї з іншими спільнотами та інші.

У рамках статті представлено результати дослідження психологічних особливостей соціалізації особистості, яка виховувалась в неповній сім'ї. Як було вже зазначено, умови виховання особистості у неповних сім'ях мають певну специфіку та відрізняються від життя суб'єкта у повній сім'ї. Об'єктом дослідження були особи, які виховувались в неповних сім'ях. Проблемою особистісного становлення дитини в неповній сім'ї займалися дослідники: І. В. Доброгаєва, Т. М. Титаренко [3], Г. Фігдор [4] та інші. Неповна сім'я може бути за різних причин: розлучення подружжя, смерть одного з батьків, народження дитини матір'ю-одиначкою, що має специфічні наслідки особистісного становлення у кожному випадку. В межах дослідження статті, зроблено акцент на впливові розлучення батьків на психічний розвиток особистості і процес соціалізації. У наукових працях Г. Фігдор, досліджуючи вплив розлучення батьків на психіку дитини, зробив акцент на психодинаміці дитячих переживань, які виникають під час і після розлучення

батьків, яку психологічну допомогу дитині надають значимі дорослі. Дослідник значну увагу приділив не лише вивченню впливу травмівних переживань дитинства, що пов'язані із розлученням батьків, але і подоланню, подальшій дії впливу розлучення на життя дитини [4]. Вищезазначені дослідники наголошують на негативному впливові розлучення на психіку дитини, особливо у ранньому віці, що проявляється у виникненні у суб'єкта почуття провини, роздратування, самотності, страху, депресії, агресії, які заважають процесу соціальної адаптації.

Дослідження проводилось за методом активного соціально-психологічного навчання (АСПН), розробленим академіком НАПН України Т. С. Яценко [5; 6]. Досліджуваними були особи, які виховувались в неповних сім'ях. В дослідженні було застосовано метод тематичних психомалюнків в якості діагностико – корекційного засобу виявлення впливу виховання особистості у неповній сім'ї на її психічний розвиток та особистісне становлення. Психоаналітична робота з використанням тематичних психомалюнків дозволяє виявити особливості символізації неусвідомлених тенденцій психіки особистості, що породжені інфантильним досвідом особистості і проявляються в актуальній ситуації взаємодії. Малюнок допомагає дослідити значущі етапи життя людини, відрефлексувати свої відчуття і виразити їх через символи психомалюнку. Символічний зміст малюнків кожного автора є універсальним і неповторним. Діагностико – корекційна спроможність малюнку полягає в тому, що за допомогою психомалюнків можна діагностувати несвідомі детермінанти, що спричиняють появу деструктивних тенденцій психіки особистості, а також створити основу для корекції деструкцій у поведінці, які порушують процес соціалізації особистості [5; 6]. Усвідомлення особистістю глибинних витоків деструктивних тенденцій психіки сприятиме розвитку її внутрішнього потенціалу та покращенню процесу соціальної адаптації.

Як вже було зазначено вище, вагому роль у становленні особистості відіграє первинна соціалізація, тому в рамках статті зроблено акцент на розвитку особистості в перші шість років життя дитини. Згідно психоаналітичної теорії, де значну увагу приділено едіповому періоду розвитку особистості (від двох до шести років), діти, батьки яких розлучилися в перші шість років життя дитини, найбільш травматично сприймають розлучення. Едіпова ситуація полягає у єднанні суб'єкта (від 2 до 6 років) з лібідними об'є-

ктами та породжує виникнення амбівалентних почуттів [2]. Травма переживання дитиною розлучення, або втрати батьків у едіпів період пов'язана із втратою третього об'єкта, що є необхідним для формування едіпового трикутника «мати – батько – дитина». Тому, щоб пом'якшити вплив травмівних переживань на дитину, пов'язаних із розлученням з одним із батьків, необхідною умовою є спілкування дитини з обома батьками. Це обумовить зменшення почуття страху, пов'язаного з втратою значущого об'єкта, зменшення почуття образи, провини, агресії тощо.

У нівелюванні травмівних переживань дитинства, які пов'язані із розлученням батьків, є врахування психологом наступних факторів: реакція дитини на розлучення, довготривалість конфліктних ситуацій між батьками в період розлучення, участь дитини в цих конфліктах, вік дитини, подальші відносини її з кожним із батьків. Небажання дитини спілкуватися з одним із батьків, підсилює почуття образи, агресії на одного з батьків (за рахунок процесу ідентифікації), що супроводжується виникненням у дитини почуття провини. Ідентифікація є вагомим стимулом дитячої соціалізації і має велике значення у розвитку особистості. В процесі статево-рольової соціалізації відбувається процес ідентифікації з одним із батьків відповідної статі. У неповній сім'ї процес ідентифікації, наслідування є порушеним у зв'язку із відсутністю одного із батьків. Неможливість дитини виражати почуття любові до обох батьків може призвести до виникнення почуття власного відчуження, ізоляваності, байдужості, що може в майбутньому спричинити руйнування стосунків з оточуючими.

Умови виховання дитини у неповній сім'ї, знаходять своє відображення у особливостях її психічного розвитку. Як свідчать результати дослідження, виховуючись в таких сім'ях, дітям переважно властиве почуття страху, відчаю, тривоги, роздратування, амбівалентності, невпевненості, безпорадності, наявність комплексів, що негативно впливають на процес соціалізації. Спостерігається підвищене почуття агресивності по відношенню до одного із батьків, або навпаки, залежність від одного із батьків, що супроводжується змінами у соціальному та емоційному розвитку індивіда. Батьківська сім'я є моделлю створення власної сім'ї у житті дорослої людини. Проведене дослідження підтверджують наявність у суб'єкта тенденції до самотності і блокування міжособистісних відносин в майбутньому. Виховання дитини в неповній сім'ї може призвести в дорослому житті до соціальної

ізоляції, блокування власного життєвого потенціалу, виникненню почуття самотності, провини, тривожності, імпульсивності, заздрощів, ревнощів, конфліктності, змін в поведінці, тенденцій до маніпулювання іншими, деструктування взаємин з оточуючими, порушення статевого самоусвідомлення особистості.

Таким чином, процес соціалізації особистості має свою специфіку для дітей які виховуються в неповній сім'ї. Для особистісного становлення особистості, вагомим значення набуває первинна соціалізація, тому в межах статті акцент було зроблено саме на періоді раннього дитинства. Втрата одного із батьків, або ж розлучення батьків у ранньому віці, зазвичай негативно впливає на психічний розвиток особистості і обумовлює формування особистісних деструкцій, що проявляються у відчутті агресії, страху, тривожності, почутті меншовартості, самотності, руйнуванні відносин з оточуючими, що порушує процес соціальної адаптації. Об'єктивізація та усвідомлення особистістю у процесі психокорекції деструктивних тенденцій психіки, сприяє їх нівелюванню, завдяки розширенню самоусвідомлення, яке конкретизує власний внесок у виникнення особистісної проблеми. Усвідомлення особистістю першопричин деструктивних тенденцій психіки в результаті проходження психокорекційних

груп, сприяє подальшому переосмисленню власної поведінки, взаємостосунків із оточуючими, що зумовлює особистісне самозростання, гармонізацію відносин з оточуючими, формування конструктивних умовних цінностей таких як підтримка, турбота, довіра, розуміння, відкритість, що сприятимуть успішному процесу соціальної адаптації.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні психологічних особливостей процесу соціалізації особистості з неповній сім'ї, та специфіки надання психологічної допомоги суб'єкту у нівелюванні деструктивних тенденцій психіки.

Список використаних джерел

1. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія / Л. Е. Орбан-Лембрик. – К. : Либідь, 2004. – 576 с.
2. Сірик І. В. Едіпова залежність та її вплив на формування психіки суб'єкта: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 Педагогічна та вікова психологія / І. В. Сірик. – К., 2013. – 20 с.
3. Титаренко Т. М. Семья и формирование личности / Т. М. Титаренко. – М. : Мысль, 1987. – 138 с.
4. Фигдор Г. Дети разведённых родителей: между травмой и надеждой психоаналитическое исследование / Г. Фигдор. – М. : Наука, 1995. – 376 с.
5. Яценко Т. С. Психологічні основи групової психокорекції : навч. посібник / Тамара Семенівна Яценко. – К. : Либідь, 1996. – 264 с.
6. Яценко Т. С. Теорія і практика групової психокорекції: Активне соціально-психологічне навчання: навч. посіб. / Т. С. Яценко. – К. : Вища шк., 2004. – 679 с.

I. SIRYK

Cherkasy

THE PROCESS OF SOCIALIZATION OF A PERSON WHO WAS BROUGHT UP IN AN INCOMPLETE FAMILY

The characteristics of socialization of a person who was brought up in an incomplete family are revealed in the article. The main phases and stages of socialization of a person are described. The emphasis is placed on primary socialization of a person who is a basis of further process of socialization. The results of research of influence of an incomplete family on his personality formation and psychical development of personality are presented. Depriving a child at early age of parental love, emotional unity, violation of sense of personal safety influences negatively on psychological and emotional development of a child and results in social isolation, sense of solitude, origin of destructive tendencies in behavior that influence negatively on the process of socialization.

Key words: socialization, psychical development, identification, destructions, incomplete family.

И. В. СИРИК

г. Черкассы

ПРОЦЕСС СОЦИАЛИЗАЦИИ ЛИЧНОСТИ КОТОРАЯ ВОСПИТЫВАЛАСЬ В НЕПОЛНОЙ СЕМЬЕ

В статье раскрыты особенности процесса социализации личности, которая воспитывалась в неполной семье. В частности акцентируется внимание на первичной социализации, которая является основой последующего процесса социализации. Описана диагностико – коррекционная возможность метода тематических психорисунков в нивелировании деструктивных тенденций психики. Согласно результатам исследования, особенности воспитания ребёнка в неполной семье может привести к возникновению деструктивных тенденций психики, которые на поведенческом уровне проявляются в возникновении чувства одиночества, страха, тревожности, изоляции, агрессивности, что негативно влияет на процесс их социализации.

Ключевые слова: социализация, психическое развитие, идентификация, деструкции, неполная семья.

Стаття надійшла до редколегії 25.03.2015